

УДК: 323.2

Громадянське суспільство як засіб гармонізації відносин між державою і громадянами

Н.А. БАБАРИКІНА

Запорізький національний технічний університет, м. Запоріжжя, Україна,
E-mail: kafedra_sr@ZNTU.zp

Авторське резюме

Розглянуто теоретичні аспекти оптимізації взаємодії держави та громадян. Досліджуються проблеми соціального розвитку. Тривале накопичення теоретичного та практичного досвіду трансформаційних перетворень зумовило еволюцію поглядів на сутність соціального розвитку, захисні функції держави, принципи і методи формування та реалізації її соціальної політики. Становлення та розвиток громадянського суспільства у західній цивілізації є невід'ємною складовою забезпечення добробуту людини і високого стандарту життя. Громадянське суспільство являє собою систему забезпечення життєдіяльності соціальної, соціокультурної і духовної сфер, їх відтворення і передачі від покоління до покоління. Громадянське суспільство реалізує основний принцип демократії – держава і суспільство виступають як співтовариство зрілих громадян, які самі спільно визначають свою долю.

Сучасне українське суспільство наразі постало перед цивілізаційним вибором та переживає історичний перелом, сутність якого полягає в переході від одного якісного стану до іншого. Сьогодні українське суспільство проходить соціокультурні трансформації, що пов'язано з процесами становлення пост-індустріального суспільства. Ефективний розвиток сучасного українського суспільства залежить від унеможливлення антагонізму у відносинах громадянського суспільства і держави. Демократія дозволяє більшості впливати на політику та безперешкодно здійснювати представництво суспільних інтересів.

Ключові слова: громадянське суспільство, громадянин, правова держава, соціальна держава, демократія.

Civil society as a means harmonization of relations between the state and citizens

N.A. BABARYKINA

Zaporozhye national technical university, Zaporozhye, Ukraine, E-mail: kafedra_sr@ZNTU.zp

Abstract

The theoretical aspects of optimization interaction between state and citizens. We study problems of social development. Prolonged accumulation of theoretical and practical experience of transformational change led to the evolution of views on the nature of social development, the protective function of the state, the principles and methods of formulation and implementation of social policy. Formation and development of civil society in the Western civilization is an integral part of ensuring human welfare and a high standard of living. Civil society is a system of life support social, socio-cultural and spiritual areas of reproduction and transmission from generation to generation. Civil society realizes the fundamental principle of democracy – government and society serve as a community of mature citizens themselves collectively determine their own destiny.

The modern Ukrainian society now appeared before a choice of civilization and experiencing historic change, the essence of which is to move from one qualitative state to another. Today, Ukrainian society is socio-cultural transformation that is associated with the making of post-industrial society. Effective development of modern Ukrainian society depends on preventing antagonism in the relationship of civil society and the state. Democracy allows the majority to influence policy and freely exercise of public interest.

Keywords: civil society, citizen, legal state, welfare state, democracy.

Постановка проблеми. Соціальні пріоритети повинні бути в усіх ланках сучасних трансформаційних перетворень суспільства, у тому числі в політичних процесах, структурних та інституційних зрушеннях, сучасній політиці регіонального розвитку. У цьому зв'язку у статті найбільш актуальні проблеми соціального розвитку досліджуються в широкому контексті основних стратегічних напрямів розвитку громадянського суспільства.

Підвищення якості життя населення України є нагальною потребою, зумовленою необхідністю консолідації суспільства, об'єднання

зусиль усіх його верств для реалізації цілей соціального розвитку з орієнтацією на досягнення високих соціальних стандартів та нормативів. Необхідно критично переосмислити світовий досвід формування нового соціально-економічного простору відповідно до національних потреб і запитів, передбачивши заміну старих способів розв'язання соціальних проблем принципово новими, більш ефективними.

Аналіз досліджень і публікацій. Теоретичні й практичні аспекти становлення та розвитку громадянського суспільства розглядалися

© Н.А. Бабарикіна, 2014

такими вітчизняними науковцями як О. Дергачов, Г. Зеленько, А. Карась, О. Кіндратець, Л. Кочубей, І. Кресіна, Ф. Рудич. Проблема громадянського суспільства як наукова проблема у XVII ст. аналізувалася у працях Т. Гобса, Дж. Локка. У XVIII ст. вагомий внесок у розвиток теорії громадянського суспільства зробили Ж.-Ж. Руссо, Ш.-Л. Монтеск'є, В. Гумбольдт, Д. Віко та інші мислителі.

Мета дослідження – теоретично вивчити та емпірично дослідити особливості процесу гармонізації відносин між державою та громадянами через розвиток громадянського суспільства.

Виклад основного матеріалу. Основна ідея національного соціального розвитку повинна полягати у досягненні самодостатнього рівня соціодинаміки в суспільстві, усвідомленні та реалізації того, що повноцінне відтворення людського потенціалу, соціуму загалом є прерогативою не тільки держави і владних структур, але й кожного громадянина України, що здійснюється на основі узгодженості соціально значущих інтересів громадян, суспільних об'єднань, органів державної влади та місцевого самоврядування.

Тривале накопичення теоретичного та практичного досвіду трансформаційних перетворень зумовило еволюцію поглядів на сутність соціального розвитку, захисні функції держави, принципи і методи формування та реалізації її соціальної політики. Актуалізація наукової проблематики з питання розвитку громадянського суспільства відбувається в контексті євроінтеграційних намірів України. Формування соціально орієнтованої ринкової економіки європейського типу, що відповідає міжнародним стандартам якості життя, формування середнього класу як гаранта стабільності в країні й ефективного фактора прискорення економічного зростання. У цьому зв'язку виникає необхідність розробки та наукового обґрунтування комплексної стратегії соціального розвитку України, пошуку нових механізмів та інструментів його забезпечення, зниження надмірної соціально-економічної диференціації регіонів та соціальної напруженості.

Становлення та розвиток громадянського суспільства у західній цивілізації є невід'ємною складовою забезпечення добробуту людини і високого стандарту життя. Упродовж кількох століть покращення умов життя людини в Європі супроводжується сталим посиленням демократичних соціальних норм, гарантією прав людини та поступовим усуненням насилля й політичного авторитаризму. Відбувається розширення сфери свободи людини в приватному й соціальному вимірах, що загалом прийнято називати розвитком громадянського суспільства.

Громадянське суспільство є посередником між індивідом і державою, даючи змогу

кожному членові суспільства співпрацювати з іншими або з державою на підставі добровільного об'єднання, зберігаючи при цьому незалежність від політичних структур. У такий спосіб стає можливою інтеграція індивідуальних інтересів та поглядів у загальну мережу людської взаємодії. Західний досвід продемонстрував, що демократичні інституції, ліберальні переконання та ринкова економіка мають змогу розвиватися лише там, де таке громадянське суспільство формувалося століттями [1].

Громадянське суспільство являє собою систему забезпечення життєдіяльності соціальної, соціокультурної і духовної сфер, їх відтворення і передачі від покоління до покоління. Тобто це є система самостійних і незалежних від держави громадських інституцій і відносин, які мають забезпечити умови для самореалізації окремих індивідів і колективів, реалізації приватних інтересів індивідуальних чи колективних. Проявляється громадянське суспільство через стійку систему горизонтальних соціальних зв'язків, суспільно-політичних орієнтацій і норм суспільної поведінки, що виростає безпосередньо з відносин власності, але не зводиться до них.

У вузькому сенсі під громадянським суспільством розуміють сферу добровільних організацій та неформальних зв'язків, в які вступають індивіди і групи під час публічної діяльності. З цієї причини громадянське суспільство іноді називають «третім сектором», яке в демократичних країнах і є проміжною ланкою між громадянами і державою.

Громадянське суспільство – це царина, в якій громадяни вирішують конкретні проблеми, тут здійснюється представництво їхніх інтересів, ведеться суспільно значуща діяльність, тобто громадянами береться на себе відповідальність за спільне благо.

Громадянське суспільство реалізує основний принцип демократії – держава і суспільство виступають як співтовариство зрілих громадян, які самі спільно визначають свою долю. Громадянське суспільство є демократичною формою самоорганізації суспільства, незалежно від держави і поза ринком. Демократична, оскільки той, хто не визнає основних прав громадянина і людини, не може бути частиною громадянського суспільства. Таким чином, громадянське суспільство – елементарна складова частина діючої демократії [5].

Громадянське суспільство має певну специфіку у посткомуністичних країнах, до числа яких належить Україна. Так, науковці Східної Європи визнають можливість існування в цих країнах елементів громадянського суспільства і за умов панування комуністичних режимів [7]. Громадянський сегмент у суспільстві існує завжди, навіть при жорсткому тоталітаризмі знаходяться окремі індивіди, які проявляють активну громадянську позицію. Тому важливо

правильно оцінити його позиції, адже від того, сильні вони чи слабкі, залежить їхня здатність протидіяти владі у разі, якщо дії останньої схилитимуться до сваволі. Важливо вбачати у громадянському суспільстві не просто сферу, відокремлену від держави, чи мережу громадських організацій, а й чинник, який реально впливає на реалізацію громадянської свободи. З цієї точки зору громадянське суспільство може бути сильним чи слабким, активним або пасивним, мобілізованим або автономізованим, радикальним або поміркованим тощо. Громадянське суспільство за умов тоталітаризму включало «незалежні об'єднання, професійні асоціації, релігійні інституції, правозахисні, екологічні і пацифістські рухи, а також інші об'єднання, які мають на меті звільнення індивіда від всеохоплюючої офіційної ідеології» [7, с. 265]. Зважаючи на те, що незалежні від держави громадські рухи та організації практично в усіх посткомуністичних країнах відіграли значну, якщо не вирішальну роль у поваленні тоталітарних режимів, саме цим структурам у політичній науці країн Східної Європи було відведено пріоритетне місце як головним інститутам громадянського суспільства.

Водночас подальший розвиток суспільно-політичних процесів у цих країнах засвідчив, що не менш важливу роль у демократичних трансформаціях відіграє такий чинник, як політична культура громадян. Адже повноцінне громадянське суспільство є можливим лише як результат формування громадянина, поступового здобуття демократичної, політичної і правової культури народу. Розглядаючи сучасний стан громадянського суспільства в Україні, необхідно розглядати як рівень розвиненості інститутів громадянського суспільства, так і стан громадянської культури, зокрема, рівень громадської активності населення країни. Стосовно України мова йде про пасивне і автономізоване громадянське суспільство, і саме такі його якості сприятливі для правління олігархії [6]. Це відбувається тому, що громадянське суспільство не виконує ролі противаги державній владі, а просто «підіграє» владі олігархів, причому почасти не свідомо, а на рівні підсвідомого визнаючи правила гри і поведінкові рамки, визначені для своєї ролі в публічній політиці.

Сучасне українське суспільство наразі стало перед цивілізаційним вибором та переживає історичний перелом, сутність якого полягає в переході від одного якісного стану до іншого: від монополії однієї форми власності до багатокладності, від суспільних зв'язків, заснованих на тоталітаризмі, на принципах авторитарної держави, до моделі, що ґрунтується на нових принципах суспільного розвитку.

Громадянське суспільство, тобто відносини між громадянами та їхніми асоціаціями (групами), які формуються на принципах самостійності і автономії щодо держави, – це щось

таке, що за своєю суттю повинно протистояти замкнутості і непрозорості сучасного політичного процесу. Громадянське суспільство – це відносини між людьми, сконструйовані таким чином, що сама влада відчуває межі свободи і права громадян, які вона не може порушити.

Подальше становлення в Україні демократичної, правової держави з соціально орієнтованою економікою вимагає гармонізації відносин між державою і населенням, усіма інститутами громадянського суспільства, відновлення престижу органів, які здійснюють державне управління. Нагальним є проведення реформування регіонального рівня. Але цьому на заваді стає ментальність радянських часів, небажання, а іноді і побоювання запровадити механізми делегування функцій і повноважень на нижчі рівні державної влади.

Забезпечення прозорості у підготовці і прийнятті державних рішень можливе лише за умов формування повноцінних інститутів громадянського суспільства, зокрема незалежних засобів масової інформації; мережі неурядових аналітичних центрів; впливових політичних партій, які беруть участь у формуванні органів влади і несуть публічну відповідальність за їх діяльність.

Специфіка сучасних тенденцій розвитку України свідчить, що процес формування громадянського суспільства та правової держави проходить паралельно, під взаємним впливом і контролем. Необхідність дослідження громадянського суспільства, як самостійної наукової категорії, зумовлюється насамперед необхідністю реформування суспільного життя та формування основних рис майбутньої організації суспільства.

Проблематика громадянського суспільства доволі складна, вона не обмежується структурними моментами в його функціонуванні та розвитку. Важливе місце у дослідженні даного поняття належить узагальненню тих особливостей, які притаманні громадянському суспільству. Громадянське суспільство розглядається як сукупність вільних індивідів.

Процес формування громадянського суспільства умовно поділяють на певні етапи. В основу такого поділу покладено співвідношення громадянського суспільства і держави та визначення місця громадянського суспільства у загальній структурі людського суспільства. Перший: громадянське суспільство розглядається як найбільш якісний етап розвитку людського суспільства; і держава є складовою громадянського суспільства. Другий: громадянське суспільство виступає як механізм, що зв'язує особу, її інтереси, потреби і державу як політичну організацію суспільства. Третій: громадянське суспільство і держава розглядаються як окремі елементи суспільної структури. При цьому обидва утворення можуть розглядатись чи як рівноправні партнери, чи як ней-

тральні елементи стосовно один одного, чи як антагоністичні структури [8].

Сьогодні українське суспільство проходить соціокультурні трансформації, що пов'язано з процесами становлення постіндустріального суспільства. Тому становлення нового суспільства потребує нових механізмів взаємозв'язку людини в соціумі. Сам процес становлення громадянського суспільства відбувається в контексті суспільних закономірностей. А умовою життєдіяльності суспільства є достатньо високий рівень соціального, інтелектуального, психологічного розвитку особистості, її внутрішньої свободи і здатності до повної самодіяльності. В Україні розвиток громадянського суспільства тривалий час знаходиться на початковій фазі, але перспективи подальшого розвитку існують вже сьогодні. Хоч низький рівень добробуту населення і нерозвинена соціальна структура, науково-технічне і культурне відставання гальмують розвиток суспільства. В сучасних умовах політичне життя наповнюється новим змістом, що відрізняється різноманітністю політичних процесів. Для успішного функціонування громадянського суспільства необхідно перетворення посттоталітарного суспільства в цивілізоване, демократичне. А сучасна демократія являє собою не тільки форму організації влади, а, перш за все, спосіб зв'язку між владою та громадянським суспільством. Тому держава зможе стати правовою лише разом із становленням громадянського суспільства, правова держава є його продуктом [6].

Як підструктура суспільної системи, громадянське суспільство, у свою чергу, має складну внутрішню структуру, до якої входять компоненти інституційного плану і певний тип культури.

Громадянське суспільство має свою силу і владу. І саме його сила є однією із найважливіших умов демократії. Відповідно центральне завдання розвитку демократії – це надання сили цьому суспільству. Методу вирішення цього завдання потребують не лише країни, які перебувають на стадії розвитку, а й нації, що створили своє власне громадянське суспільство.

Громадянське суспільство вкрай необхідне для утвердження демократичного врядування. Чим розвинутішим є громадянське суспільство, тим легше громадянам захищати свої інтереси, тим більшими є їхні можливості щодо самореалізації в різних сферах суспільного життя і тим меншою є небезпека узурпації політичної влади тими чи іншими її органами або окремими особами. Відстоюючи матеріальну і духовну незалежність людини від держави, домагаючись правової гарантії такої незалежності, захисту приватних і суспільних інтересів людей, громадянське суспільство активно сприяє процесам політичної демократизації, набуття державою ознак правової держави.

Рівновага між громадянським суспільством і державою є важливим фактором стабільного демократичного розвитку, а порушення її веде до гіпертрофії владних структур, відчуженості й політичного безсилля народу.

Але, з іншого боку, громадянське суспільство залежить від держави і не може набути розвинених форм в умовах політичного насильства й тиранії. Тому зворотний зв'язок у відносинах громадянського суспільства і правової держави дуже важливий. Визнаючи автономність громадянського суспільства, правова держава має реагувати на запити і потреби асоційованого громадянства, видавати відповідні законодавчі акти та стежити за їх виконанням. Іншими словами, вона повинна створити ситуацію правової захищеності громадян, сформулювати сприятливе правове поле для діяльності створюваних ними громадських інститутів. Захищеність конституційних прав є фундаментальною умовою автономності громадянського суспільства і захистом від беззаконного правління [13].

Існує взаємозалежність, взаємна обумовленість правової держави і громадянського суспільства. Чітке виконання державних функцій у правовій державі залежить від самодіяльності суспільності і народних мас. Без активного ставлення до правового порядку і державних інтересів, що виходить із надр самого народу, правова держава немислима. Але так само й громадянське суспільство неможливе без правової держави, яка неодмінно передбачає широкі громадянські та народні організації, завдяки яким зростає і її власна зорганізованість.

Динамічні зміни, що зараз відбуваються у всіх сферах суспільного життя в процесі становлення громадянського суспільства, запровадження різних форм власності, побудова ринкової економіки вимагають реформування органів державного управління, вдосконалення його структури, форм і методів роботи. В окремих чітко визначених конституцією та законом випадках втручання центрального рівня у внутрішні справи місцевого самоврядування допускається. В свою чергу, в унітарній державі за наявності децентралізованих відносин таке втручання здійснювати легше, оскільки її складові не вважаються «початково» незалежними самостійними суб'єктами. Головним є нормативне та конституційне врегулювання цих питань.

Висновки. Виконавчу владу в Україні необхідно перетворити із владно-репресивного механізму на підконтрольну суспільству організацію і створити на цій основі ефективну систему державного управління, яка б надавала якісні послуги громадянам. Права і свободи людини повинні забезпечуватися незалежно від місця її проживання; держава також повинна гарантувати мінімальні соціальні стандарти громадян. Система послуг має бути зручною в першу чер-

гу для громадян, а не для держави, кількість довідок, плату за послуги і витрачений населенням час необхідно звести до мінімуму.

Отже, ефективний розвиток сучасного українського суспільства залежить від унеможливлення антагонізму у відносинах громадянського суспільства і держави. Демократія є шлях та мета соціальної політики. Вона відповідає інтересам робітників. Демократія дозволяє більшості впливати на політику та безперешкодно здійснювати представництво суспільних інтересів. Як без громадянського

суспільства не може бути правової, демократичної держави, так і без такої держави не може ефективно функціонувати і динамічно розвиватися громадянське суспільство. Тому громадянське суспільство та демократична держава нині стають двома складовими життя кожної окремої людини і сучасного цивілізаційного розвитку суспільства.

Таким чином, формування уявлень щодо визнання поняття громадянського суспільства, його структури та особливостей відкрите для подальшого обговорення і наукового аналізу.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Анікін В. Державна етнополітика та формування громадянського суспільства / В. Анікін // Політичний менеджмент. – 2004. – № 5. – С. 63-70.
2. Бідзюра І. Етапи і перспективи системних реформ в Україні // Політичний менеджмент. – 2004. – № 1. – С. 75-82.
3. Бойчук М.А. Влада і громадянське суспільство: механізми взаємодії / М.А. Бойчук. – К.: Атлант ЮЕмСі, 2007. – 125 с.
4. Василенко І.А. Административно-государственное управление как наука // Социс. – 1993. – № 8. – С. 94-102.
5. Громадянське суспільство в Україні / ред.-упоряд.: Н. Демчук, Л. Кудіна. – К.: Молодіжна альтернатива, 2004. – 57 с.
6. Громадянське суспільство в сучасній Україні: специфіка становлення, тенденції розвитку / за заг. ред. Ф.М. Рудич. – К.: Парламентське вид-во, 2006. – 412 с.
7. Громадянське суспільство як здійснення свободи. Центрально-східноєвропейський досвід: Зб. наук. праць / За ред. А. Карася. – Львів: Львівський нац. ун-т ім. І. Франка, 1999. – 384 с.
8. Кіндратець О.М. Формування суспільства сталого розвитку: проблеми і перспективи / О.М. Кіндратець. – Запоріжжя: Вид-во Запорізької держ. інженерної акад., 2003. – 382 с.
9. Нагребецька І. Підмурівки європейської демократії: погляд зі Страсбурга / І. Нагребецька // Урядовий кур'єр. – 2003. – № 99, 31 травня. – С. 6.
10. Советское административное право. Методы и формы государственного управления / под ред. Ю.М. Козлова, Б.М. Лазарева, А.Е. Лунева, М.И. Пискот. – М.: Юрид. лит. – 1977. – 336 с.
11. Сурмин Ю.П. Системные аспекты государственного управления и местного самоуправления // Нова парадигма. – 2003. – № 29. – С. 84-101.
12. Толстоухов А. Алгоритм місцевого самоврядування / А. Толстоухов // Урядовий кур'єр. – 2003. – № 227, 2 грудня. – С. 5.
13. Цветков В.В. Суспільна трансформація і державне управління в Україні: політико-правові детермінанти: Монографія / В.В. Цветков, І.О. Кресіна, А.А. Коваленко. – К.: Вид. Дім «Ін Юре», 2003. – 496 с.

Стаття надійшла до редакції 15.09.2014

REFERENCES:

1. Anikin V. Derzhavna etnopolityka ta formuvannja ghromadjansjkogho suspiljstva (State ethnic policy and the formation of civil societ). *Politychnyj menedzhment*. 2004. № 5. P. 63-70.
2. Bidzjura I. Etapy i perspektyvy systemnykh reform v Ukraini (Stages and prospects systemic reforms in Ukraine). *Politychnyj menedzhment*. 2004. № 1. P. 75-82.
3. Bojchuk M.A. Vlada i ghromadjansjke suspiljstvo: mekhanizmy vzajemodiji (The government and civil society: mechanisms of interaction). K.: *Atlant JuEmSi*, 2007. 125 p.
4. Vasilenko I.A. Administrativno-gosudarstvennoe upravlenie kak nauka (Administrative and public administration as a science). *Sotsis*. 1993. № 8. P. 94-102.
5. Ghromadjansjke suspiljstvo v Ukraini (Civil society in Ukraine). K.: *Molodizhna aljternatyva*, 2004. 57 p.
6. Ghromadjansjke suspiljstvo v suchasnij Ukraini: specyfika stanovlennja, tendenciji rozvytku (Civil Society in Contemporary Ukraine: specific formation and trends). K.: *Parlamentsjke vyd-vo*, 2006. 412 p.
7. Ghromadjansjke suspiljstvo jak zdijsnennja svobody. Centraljno-skhidnojevropejskij dosvid: Zb. nauk. pracj (Civil society as an exercise of freedom. Central and Eastern European experience). Ljviv: *Ljvivs'kij nac. un-t im. I. Franka*, 1999. 384 p.
8. Kindratec O.M. Formuvannja suspiljstva stalogho rozvytku: problemy i perspektyvy (Formation of the Society for Sustainable Development: Challenges and Prospects). Zaporizhzhja: *Vyd-vo Zaporiz'koi derzh. inzhener-noji akad.*, 2003. 382 p.
9. Naghrebecjka I. Pidmurivky jevropejskoji demokratiji: poghljad zi Strasburgha (Pidmurivky European democracy: a view from Strasbourg). *Urjadovyj kur'jer*. 2003. № 99, 31 travnja. P. 6.
10. Sovetskoe administrativnoe pravo. Metody i formy gosudarstvennogo upravleniya (Soviet administrative law. Methods and forms of government). M.: *Yurid. lit.* 1977. 336 p.

11. *Surmin Yu.P.* Sistemnyie aspektyi gosudarstvennogo upravleniya i mestnogo samoupravleniya (System aspects of public administration and local government). *Nova paradigma*. 2003. № 29. P. 84-101.
12. *Tolstoukhov A.* Alghorytm miscevogho samovrjaduvannja (Algorithm for Local Government). *Urjadovyj kur'jer*. 2003. № 227, 2 ghrudnja. P. 5.
13. *Cvjetkov V.V.* Suspiljna transformacija i derzhavne upravlinnja v Ukrajinі: polityko-pravovi determinanty: Monohrafija (Social transformation and governance in Ukraine: political and legal determinants: Monograph). К.: *Vyd. Dim «In Jure»*, 2003. 496 p.

Бабарикіна Надія Анатоліївна – старший викладач
Запорізький національний технічний університет
Адреса: 69063, м.Запоріжжя, вул. Жуковського, 64
E-mail: kafedra_sr@ZNTU.zp

Babarykina Nadia Anatoliivna – senior Lecturer
Zaporozhye national technical university
Address: 64, Zhukovskoho Str., Zaporozhye, 69063
E-mail: kafedra_sr@ZNTU.zp